

# Krupa, Marianna

---

## "Powinności nauczyciela" Grzegorza Piramowicza a poradniki dla nauczycieli szkół ludowych Ignacego Felbigera i Fryderyka Eberharda Rochowa

---

Rozprawy z Dziejów Oświaty 20, 61-75

---

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



MARIANNA KRUPA

POWINNOŚCI NAUCZYCIELA GRZEGORZA PIRAMOWICZA  
A PORADNIKI DLA NAUCZYCIELI SZKÓŁ LUDOWYCH  
IGNACEGO FELBIGERA I FRYDERYKA EBERHARDA ROCHOWA

Nowe warunki polityczno-gospodarcze jakie zaistniały w wieku Oświecenia, przyczyniły się w poważnym stopniu do wzrostu zainteresowania zagadnieniami oświatowymi i pedagogicznymi. Ingerujące w każdą dziedzinę życia swych poddanych rządy absolutne zainteresowały się szkołą ze względu na konieczność wychowania młodzieży dla swoich potrzeb. Rozwijający się bowiem przemysł zgłaszał zapotrzebowanie na wykwalifikowanego robotnika. W trosce o rozwój gospodarczy państwa absolutne przeprowadzają nie tylko reformę szkół średnich, lecz uwzględniają w swych planach oświatę ludu. Zainteresowanie tym problemem wywołał fizjokratyzm, który zwrócił uwagę na rezerwy ludzkie tkwiące w warstwach ludowych. Właściwe ich wykorzystanie wymagało dania ludowi minimum oświaty. Sprawa ta była wówczas zaniedbana we wszystkich państwach europejskich. Sieć szkół początkowych była niedostateczna, realizowany program nauczania nie zawierał wiadomości potrzebnych do praktycznego życia. Koniecznością stawało się objęcie nauczaniem jak najszerszych rzesz ludności.

Sprawę oświaty ludu rozwiązują ówczesne rządy w zależności od panujących warunków i potrzeb państwa<sup>1</sup>. I tak w Prusach pobudką do zainteresowania się oświatą ludu były oprócz względów ekonomicznych również — militarne. Młode państwo potrzebowało odpowiedniej ilości żołnierzy, a szczególnie umiejących pisać i rachować podoficerów. Tutaj też najwcześniej wydaje się odpowiednie przepisy prawne. Już w 1717 r. wydane zostało rozporządzenie o obowiązkach szkolnym, a w 1763 r. *General Landschul Reglement (Ogólny regulamin dla szkół wiejskich)*, który

<sup>1</sup> O zagadnieniach tych traktują obszernie H. Pohoska, *Sprawa oświaty ludu w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków 1925, oraz T. Mizia, *Szkolnictwo parafialne w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław 1964.

stanowił wzór dla rozporządzeń szkolnych na Śląsku. W Austrii w stworzeniu jednolitej niemieckiej szkoły początkowej upatrywano środek do zjednoczenia rozbitej na szereg różnych pod względem językowym i narodowościowym krajów monarchii.

Poważną przeszkodę w realizacji zabiegów rządów na polu oświaty ludu stanowił brak odpowiednio przygotowanych nauczycieli. Celem zaradzenia tej trudności zakłada się seminaria nauczycielskie. Najwcześniejsze powstawały one w Prusach, gdzie już w 1748 r. zostało założone rządowe seminarium przy Szkole Realnej w Berlinie, a następnie w 1753 r. we Wrocławiu i w 1780 w Gotha<sup>2</sup>. Pierwszy natomiast zakład kształcenia nauczycieli ludowych w Austrii powstał w 1771 r. we Wiedniu<sup>3</sup>. Seminarium było za mało w stosunku do zapotrzebowania na nauczycieli, stąd w wielu szkołach ludowych nauczycielami byli ludzie nie przygotowani, legitymujący się jedynie umiejętnością czytania, słabą pisania i rachunków. Nauczycielami byli często organści, kościelni i rzemieślnicy bez przygotowania pedagogiczno-dydaktycznego<sup>4</sup>.

Z krytyką istniejącej sytuacji wystąpili na łamach ówczesnej prasy pedagogowie i publicyści<sup>5</sup>. Postulowali konieczność podniesienia poziomu przygotowania nauczycieli ludowych. Wynikiem tej krytyki były wydawane elementarze z odpowiednimi wskazówkami metodycznymi oraz oddzielne poradniki dla nauczycieli. Na szczególną uwagę zasługują prace Jana Ignacego Felbigera i Fryderyka Eberharda Rochowa. Odzwierciedlają one główne założenia ideowe reprezentowane przez sfery rządowe oraz tendencje panujące w pedagogice. W Polsce do tego typu publikacji należą niewątpliwie *Powinności nauczyciela* pióra Grzegorza Piramowicza. *Powinności* stanowiły podstawowe vademecum polskich nauczycieli i były lekturą w seminariach nauczycielskich. Podobne funkcje spełniały prace niemieckich autorów. W artykule ograniczam się do krótkiego przedstawienia wybranych problemów z *Powinności* i prac niemieckich dotyczących szczególnie poglądów na rolę nauczyciela w środowisku i jego pracę wychowawczą z młodzieżą<sup>6</sup>.

Zanim przejdę do ukazania wybranych zagadnień pragnę przedstawić krótko główne założenia ideowe i panującą w Polsce sytuację w szkolnictwie początkowym.

<sup>2</sup> K. Fischer, *Geschichte des deutschen Volksschullehrerstandes*, Hanower 1898, Bd. 1, s. 269.

<sup>3</sup> J. Helfert, *Die österreichische Volksschule*, Praga 1860, s. 146.

<sup>4</sup> Fischer, *op. cit.*, s. 319.

<sup>5</sup> K. Mrozowska, *Wstęp*, [w:] *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław 1973, s. XXVII—XXVIII.

<sup>6</sup> *Powinności nauczyciela* doczekały się wielu wydań i opracowań, z których na szczególne podkreślenie zasługują T. Mizi i K. Mrozowskiej. Na ich znaczenie zwracają uwagę autorzy opracowań o Komisji. Z tego względu przedstawiam tylko niektóre wybrane problemy niezbędne do porównania *Powinności* z tego typu pracami niemieckimi.

Zainteresowanie oświatą ludu w Polsce wynikało z innych pobudek. Były nimi obok czynników ekonomicznych — haseł fizjokratyzmu — dążenia do przeprowadzania reform społecznych<sup>7</sup>. Zaistniała w Polsce po pierwszym rozbiore sytuacja polityczna uświadomiła postępowym jednostkom konieczność przebudowy wychowania i włączenia w nią warstw ludowych. Oświata ludu w koncepcji naszych postępowych myślicieli miała być jednym z podstawowych czynników rozwoju gospodarki<sup>8</sup> i obronności kraju, w którym chłopi stanowili 2/3 ludności. Problem ten w Polsce, podobnie jak w innych państwach, był zaniedbany. Z konieczności podjęcia oświaty ludu zdawano sobie u nas sprawę jeszcze przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej i podejmowano prywatne próby jej rozwiązania. Wspomnę tutaj znane poczynania Pawła Brzostowskiego, Ignacego Massalskiego, Andrzeja Zamoyskiego i innych<sup>9</sup>. Zainteresowanie tym problemem okazują także autorzy projektów nadesłanych na apel Komisji<sup>10</sup>.

Komisja Edukacji Narodowej doceniając znaczenie tego zagadnienia włączyła oświatę ludu w zakres swej działalności. Zabiegała o dostarczenie szkołom parafialnym dobrze przygotowanych nauczycieli. Próbą rozwiązania tego problemu były seminaria nauczycielskie w Wilnie i Łowiczu. Z braku nauczycieli w wielu szkołach pracowali ludzie niezupełnie przygotowani. W tych warunkach niezwykle aktualnym był problem dostarczenia nauczycielom parafialnym odpowiednich poradników i pomocy metodycznych. Sprawy te stały się między innymi przedmiotem troski powołanego do życia w 1775 r. Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Dla potrzeb szkół parafialnych wydany został w 1785 r. *Elementarz... dla uczniów i nauczycieli* opracowany zgodnie z najnowocześniejszymi wskazaniem dydaktycznymi. Nadal jednak odczuwano konieczność wydania odrębnego poradnika dla nauczycieli. Z zadowoleniem więc przyjęto propozycję Grzegorza Piramowicza zgłoszoną na jednej z sesji Towarzystwa<sup>11</sup>.

W 1787 r. ukazał się pierwszy polski poradnik dla nauczycieli pt. *Powinności nauczyciela mianowicie zaś w szkołach parafialnych i sposoby ich dopełnienia. Dzieło użyteczne pasterzom, panom i namiestnikom*

<sup>7</sup> K. Opałek, *Oświecenie*, [w:] *Historia nauki polskiej*, t. II, Wrocław 1970, s. 298.

<sup>8</sup> M. Mitera-Dobrowolska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1966, s. 57.

<sup>9</sup> Mizia, *op. cit.*, s. 13.

<sup>10</sup> Problem oświaty ludu poruszają: F. Bieliński, *Sposób edukacji w XV listach opisany*; A. Czartoryski, *Początkowy abryss do planty edukacji publicznej*; I. Potocki, *Myśli o edukacji i instrukcji w Polsce ustanowić się mającej*; A. Popławski, *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt*.

<sup>11</sup> G. Piramowicz, *Powinności nauczyciela oraz wybór mów i listów*, oprac. K. Mrozowska, Wrocław 1960, s. LVIII.

o dobro ludu troskliwym, rodzicom i wszystkim edukacją bawiącym się.

Jak wynika z tytułu, pracę swą adresował Piramowicz do szerokiego kręgu czytelników. Pierwszym jej odbiorcą miał być jednak przede wszystkim nauczyciel parafialny. Jemu pragnął wyjaśnić cel i zadania stojące przed szkołą oraz dać wskazówki ich realizacji. Całość zagadnień ujął autor w czterech częściach poświęconych omówieniu celów i obowiązków nauczyciela, wychowaniu fizycznemu, moralnemu i zagadnieniom dydaktycznym. Wydanie *Powinności* stanowiło jedno z najdonioślejszych wydarzeń w dziejach polskiej myśli pedagogicznej i praktyki oświatowej. Wykorzystał w nich autor, dotychczasowy dorobek polskiej teorii i praktyki wychowawczej<sup>12</sup>.

Swoje rozważania i wskazówki rozpoczął od ukazania celów i zadań, jakie miał realizować nauczyciel szkoły parafialnej. Zgodnie z ideałami wieku i pedagogiką Komisji do naczelnych zadań nauczyciela zaliczał przygotowanie dzieci do czekających je w życiu obowiązków. Obejmowały one wychowanie moralne, fizyczne i umysłowe. W realizacji ideału wychowania nauczyciel miał dążyć do kształcenia u dzieci pożądanych społecznie cech charakteru, takich jak pracowitość, skromność, trzeźwość i uczciwość. Do dobrego wypełniania obowiązków życiowych — jak zaznaczał autor — niezbędne jest posiadanie dobrego zdrowia i odpowiedniej sumy wiadomości. Stąd do zadań nauczyciela należeć miało pouczenie uczniów szkoły parafialnej o sposobach zachowania zdrowia i udzielenie im niezbędnych wiadomości z rolnictwa, handlu i rzemiosła oraz nauka czytania, pisanie i rachunków<sup>13</sup>.

Piramowicz doceniał znaczenie osobowości nauczyciela w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Za niezbędne uważał takie cechy charakteru, jak: sprawiedliwość, miłość do dzieci, wyrozumiałość, skromność, konsekwencję i takt<sup>14</sup>. Nauczyciel w ujęciu Piramowicza to jednocześnie krzewiciel kultury, walczący z ciemnotą i zabobonem panującymi w środowisku, przyczyniający się do polepszenia warunków materialnych i podniesienia poziomu moralnego i umysłowego mieszkańców wsi i małych miasteczek. Było to nowoczesne ujęcie funkcji nauczyciela w środowisku.

Celem zachęcenia nauczycieli do wydajnej pracy przy realizacji stawianych zadań i zgodnie z zasadami Komisji przywiązującej tak wielką wagę do wychowania młodzieży włączał pracę nauczycielską do najbardziej zaszczytnych zawodów. W pięknych słowach uprzytamniał ten fakt nauczycielowi na łamach *Powinności*: „Nie masz zatem — pisał — ani

<sup>12</sup> Cz. Majorek, *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1975, s. 208—210.

<sup>13</sup> Piramowicz, *op. cit.*, s. 5.

<sup>14</sup> *Ibidem*, s. 8.

chwalebniejszego, ani pożyteczniejszego powołania jako być użytym na ten koniec do szczęścia, do oświecenia, do dobra duszy i ciała, a to nie jednego człowieka, ale całych miast, wsi i zgromadzeń”<sup>15</sup>.

Jednocześnie ostro piętnował występujące jeszcze wśród społeczeństwa niedocenywanie pracy nauczyciela. Wysoka ranga społeczna wykonywanego zawodu dawała jego zdaniem nauczycielowi prawo do społecznego szacunku. „Wszyscy rozsądni i cnotliwi obywatele — stwierdzał — rodzice uczniów jego, sami pasterze duchowni, urzędnicy i dozorczy dworscy, dziedzice i panowie, poznając, jak wielką sprawą około dobra ludzkiego zabawiony jest taki nauczyciel, urząd i osobę jego będą mieli we czci i uszanowaniu, a tylko ten lekce sobie ważyć stan nauczycielski może, którego rozum jest pełny błędu, a serce nie ma prawdziwej miłości ku narodowi człowieczemu”<sup>16</sup>. Stawiając wysoko w oczach nauczyciela rangę wykonywanego zawodu uprzytamniał mu stojące przed nim zadanie wychowania młodzieży i konieczność dobrego przygotowania się do jego realizacji. Pierwszym obowiązkiem nauczyciela jest zdobywanie odpowiedniej wiedzy rzeczowej i dydaktycznej. „Nikt nie przynosi z urodzenia żadnej umiejętności — twierdził zgodnie z pedagogiką J. Locke’a — trzeba się uczyć, trzeba nabierać wiadomości w każdej rzeczy, którą umieć chcemy”<sup>17</sup>. Pomocą w zdobywaniu wiedzy miały być kontakty z ludźmi posiadającymi doświadczenie i lektura. Pierwszą lekturą miały być *Powinności*. Przygotowanie nauczyciela miało obejmować znajomość przedmiotów nauczanych w szkole parafialnej oraz wiadomości z dydaktyki, metodyki oraz psychologii. Jako dobry znawca stosowanych ówczesnie metod nauczania, nakazywał nauczycielowi stosowanie metody pogładowej. „Niech mu to będzie ogólnym a najpierwszym prawidłem — pisał Piramowicz — że ta tylko nauka przyda się człowiekowi, którą na rozum jaśnie i gruntownie pojął, którą sam z sobą zważył, której użycie i przystosowanie widzi”<sup>18</sup>. Metodę pogładową winien nauczyciel stosować na lekcjach wszystkich przedmiotów. I tak celem łączenia teorii z praktyką i lepszego utrwalenia materiału winni uczniowie na lekcjach rachunków pisać rejestry urodzajów, płacy czeladzi itp. Na lekcjach geometrii po teoretycznym poznaniu figur przeprowadzać praktycznie pomiary gruntów<sup>19</sup>. Na lekcjach nauki obyczajowej winien nauczyciel dobierać przykłady z życia i omawiać występujące w środowisku wady, kazać zastanawiać się uczniom nad sposobami ich likwidacji oraz uczyć ich właściwej oceny postępowania<sup>20</sup>.

Główne prawidła, jakimi winien kierować się nauczyciel w pracy dy-

<sup>15</sup> *Ibidem*, s. 6.

<sup>16</sup> *Ibidem*, s. 8.

<sup>17</sup> *Ibidem*, s. 10.

<sup>18</sup> *Ibidem*, s. 74.

<sup>19</sup> *Ibidem*, s. 84.

<sup>20</sup> *Ibidem*, s. 62—63.

daktycznej, to dążenie do rozumowego opanowania materiału przez uczniów, wyzwalanie aktywności poprzez umożliwienie i poważne traktowanie pytań stawianych przez dzieci oraz wymaganie samodzielnego zreferowania poznanych treści programowych. Na specjalną uwagę zasługuje zalecenie, by nauczyciel wyzwał aktywność uczniów na lekcji poprzez angażowanie ich przy wyjaśnianiu kolegom wątpliwości, jeśli takie zaistniały. Sam natomiast winien ograniczyć swój udział do ostatecznego wyjaśnienia niezrozumiałego dla uczniów problemu lub pokazu<sup>21</sup>.

Ze szczegółowych metod dotyczących nauczania poszczególnych przedmiotów na uwagę zasługuje postulat łącznej nauki czytania i pisanja. Było to żądanie postępowe, na ogół bowiem przedmiotów tych uczono oddzielnie. Jednym z podstawowych obowiązków nauczyciela było dokładne przygotowanie się do każdej lekcji, a po jej przeprowadzeniu zdanie sobie sprawy z popełnionych błędów i niedociągnięć<sup>22</sup>. Ta systematyczna kontrola służyć miała podnoszeniu na wyższy poziom pracy dydaktycznej, a dzięki temu osiągnięciu coraz lepszych wyników.

Nauczanie to zaledwie część działalności nauczyciela i zdaniem Piramowicza wcale nie najważniejsza. Do naczelnych zaliczał pracę wychowawczą, kształcenie charakteru uczniów, uczenie ich zasad współżycia społecznego. U źródeł wszelkich poczynań wychowawczych leży u Piramowicza wyznawane przez ówczesną pedagogikę, przejęte od Jana Jakuba Rousseau, przekonanie o dobroci natury ludzkiej. W *Powinnościach* przypominał nauczycielowi o tym pisząc: „Dzieci z siebie, zwyczajnie, kiedy ich w pierwszym pielęgnowaniu i chowaniu w domu przez pieszczoty lub złość [...] nie popsuto, dzieci, mówię, skłonne są do dobrego”<sup>23</sup>. Jako metody polecał oddziaływanie na psychikę uczniów, poprzedzone znajomością zainteresowań dzieci, konsekwencję w postępowaniu i sprawiedliwe stosowanie kar i nagród. Podobnie jak w nauczaniu jedną z zalecanych przez Piramowicza zasad było traktowanie uczniów jako istoty rozumne i wyjaśnianie im motywów postępowania z nimi zarówno w przypadku kary, jak i nagrody<sup>24</sup>. Dzięki takiemu postępowaniu z wychowania została usunięta wszelka tresura.

W systemie środków wychowawczych przewidywał autor nagrody i kary, uważając, iż pierwsze są potężnym bodźcem do doskonalenia się. Jako nagrody proponował dla ubogich uczniów przedmioty użyteczne, jak odzież, obuwie, książki, sadzonki drzew owocowych, oraz pochwałę publiczną<sup>25</sup>. Jego zdaniem zarówno nagrody, jak i kary winny oddziaływać wychowawczo na uczniów. W stosowaniu kar widział jednak ostateczność: „lepiej jest — twierdził — zagradzać złemu niż być obowiąz-

<sup>21</sup> *Ibidem*, s. 75.

<sup>22</sup> *Ibidem*, s. 13.

<sup>23</sup> *Ibidem*, s. 58.

<sup>24</sup> *Ibidem*, s. 57—58.

<sup>25</sup> *Ibidem*, s. 27—38.

nym poprawić złe”<sup>26</sup>. To stwierdzenie zasługuje na specjalną uwagę. Kryje się bowiem w nim istotny sens odpowiedzialnej pracy wychowawczej nauczyciela, w której wyniku uczeń zawsze dokona właściwego wyboru między złem a dobrem. Wszelkie kary winny być stopniowane. W wypadkach gdy już wszelkie środki zawiodły, dopuszczał Piramowicz stosowanie kary cielesnej. Karę tego typu uważał za niewolniczą i upadającą<sup>27</sup>. Jako zalecenia dla nauczycieli podawał, by wszelkie kary stosowali po głębokim przemyśleniu, nigdy w gniewie i zawsze dawali odczuć uczniom, że jest im przykro, gdy muszą karać<sup>28</sup>.

Pierwszym jednak i podstawowym obowiązkiem nauczyciela warunkującym uzyskanie pożądanych rezultatów jest uczuciowe zaangażowanie w pracę wychowawczą i dawanie uczniom dobrego przykładu. „Trzeba bowiem — pisał — aby on sam był przejęty prawdami i miłością cnót i obrzydzeniem występku serce jego, że tak rzekę, wskroś przeszło, żeby z tkliwością, gorącością ducha mówił do dzieci [...] Jedna taka nauka więcej może niż częste a zimne i martwe gadanie”<sup>29</sup>. Pomocą w kształtowaniu u uczniów pożądanych cech charakteru miała być nauka obyczajowa zawarta w *Elementarzu*.

W pracy wychowawczej niezbędne jest według Piramowicza zgodne współdziałanie szkoły i domu. Jak żaden ze współczesnych mu autorów uprzytamniał ten postulat nauczycielowi, do którego obowiązków należało pouczenie rodziców o sposobach postępowania z dziećmi w określonych sytuacjach oraz dowiadywanie się od nich o zachowaniu się uczniów w domu<sup>30</sup>. Wszystkie te zabiegi służyć miały naczelnemu celowi, jakim było doskonalenie pracy wychowawczej nauczyciela. Odrębną grupę wskazówek stanowią zalecenia dotyczące stosunków nauczyciela z otoczeniem, a więc z rodzicami uczniów, proboszczem i dziedzicem. Nacechowane są one humanitaryzmem i dobrocią. Nauczyciel winien traktować wieśniaków z łagodnością, nie zrażać się występującym u nich brakiem ogłady towarzyskiej, być ich przyjacielem i doradcą. Powinien jednak zachować odpowiedni dystans, dbać o swój autorytet i godność zawodową. W tym celu przestrzegał Piramowicz przed braniem podarków od rodziców uczniów<sup>31</sup>. W zaleceniach dotyczących stosunków nauczyciela z przedstawicielami pozostałych stanów nie wychodzi Piramowicz poza ustaloną w Polsce w tej dziedzinie tradycję. Proboszcz ma być przyjacielem i doradcą nauczyciela, który winien ukazywać mu szacunek i uznanie. Powinien też starać się o zdobycie przychylności dziedzica<sup>32</sup>.

<sup>26</sup> *Ibidem*, s. 26.

<sup>27</sup> *Ibidem*, s. 24.

<sup>28</sup> *Ibidem*, s. 22.

<sup>29</sup> *Ibidem*, s. 67.

<sup>30</sup> *Ibidem*, s. 25.

<sup>31</sup> *Ibidem*, s. 31.

<sup>32</sup> *Ibidem*, s. 33—34.



Naczelnym postulatem, jaki porusza z dziedziny wychowania fizycznego, jest troska o zachowanie zdrowia. Dawane zalecenia nie wykraczają jednak poza lekturę J. Locke'a i lekarza szwajcarskiego Sz. Tissota.

Jak wspomniano wyżej, jednym z ważniejszych poradników dla nauczycieli ludowych w Prusach była publikacja J. Felbigera pt: *Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeuge rechtschaffener Schulleute* (Przymioty, wiadomości i postępowanie prawych nauczycieli) wydana w Żaganiu w 1768 r. Autor jej był twórcą regulaminu dla katolickich szkół ludowych na Śląsku (*General Schulreglement für die Römisch Katholischen in Städten und Dörfern des souveränen Herzogthums Schlesiens*) z 1765 r. oraz *Ogólnego rozporządzenia szkolnego dla szkół ludowych w Austrii* (*Allgemeine Schulordnung* z 1774 r.). Z polecenia cesarzowej austriackiej Marii Teresy przeprowadził on w tym kraju reformę szkół ludowych. Był autorem licznych podręczników dla szkół ludowych. Dla nauczycieli ludowych opracował oprócz *Eigenschaften* jeszcze w 1774 r. *Methodenbuch* (Książka metod), która była rozszerzeniem problematyki pracy zawartej w pierwszym poradniku.

Intencją Felbigera, jaką chciał zrealizować w *Eigenschaften*, było zebranie najważniejszych wskazań pedagogicznych, niezbędnych do realizacji założeń regulaminu z 1765 r., w jedną całość<sup>33</sup>. Praca jego jest podzielona na cztery części poświęcone omówieniu osobowości nauczyciela, niezbędnych wiadomości i zadań wychowawczych oraz wychowaniu moralnemu. Reprezentowany w niej ideał nauczyciela jest zgodny z obowiązującymi w państwie pruskimi zarządzeniami władz. I tak wśród przymiotów niezbędnych nauczycielowi na pierwszym miejscu stawiał pobożność. Uzupełniają ją takie cechy osobowości, jak miłość do dzieci, żywość usposobienia, cierpliwość, pilność i skromność oraz zamiłowanie do pracy i do wykonywanego zawodu. Felbiger był gorącym zwolennikiem podniesienia poziomu umysłowego nauczycieli ludowych. Jego zdaniem winni oni posiadać dobre przygotowanie rzeczowe i dydaktyczne. Nauczyciel powinien być w stanie przedstawić dzieciom materiał programowy w sposób rozumowy i sprawdzić, czy umieją zdobyte wiadomości zastosować w praktyce<sup>34</sup>. Warunki ekonomiczne, jakie zaistniały w drugiej połowie XVIII w., postawiły przed szkołą ludową nowe zadania. Zgodnie z ideologią wieku i zaleceniami władz szkolnych za ostateczny cel pracy nauczyciela uważał kształcenie dzieci na dobrych chrześcijan i obywateli. Sformułowane jednak przez Felbigera pojęcie dobrego obywatela przypomina dobrego poddanego. Dobry obywatel to jego zdaniem ten, kto jest posłuszny władzom, dobrze mówi i myśli o swym państwie i chętnie płaci podatki, bez których rząd nie mógłby zapewnić bezpie-

<sup>33</sup> K. Krönner, *Johann Ignatz Felbiger*, Berlin 1966, s. 15.

<sup>34</sup> I. Felbiger, *Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeuge rechtschaffener Schulleute*, Sagan 1768, s. 1–2.

czeństwa swym poddanym<sup>35</sup>. Użytecznym jest ten, kto wykonuje z pożytkiem dla siebie i innych pewien określony zawód. Poglądy te zgodne z zasadą użyteczności wpłynęły na propagowanie dla szkoły ludowej odpowiednich treści programowych. Nauczyciel winien uczyć młodzież jedynie wiadomości potrzebnych w życiu. Do przedmiotów przydatnych w życiu zaliczał naukę religii, moralności, czytania, pisania i rachunków. Do ich realizacji dawał nauczycielom szereg wskazówek dydaktyczno-metodycznych. Zalecał pogładową metodę nauczania. Celem łączenia teorii z praktyką zalecał wprawianie uczniów na lekcjach pisania w pisanie kwitów, rachunków, listów i podań<sup>36</sup>. Zgodnie z poglądami Komeńskiego i filantropistów przypominał nauczycielowi, że wszelkie nauczanie powinno być łatwe i przyjemne. Z ogólnych zaleceń dydaktycznych należy wymienić zwracanie uwagi na rozumowe opanowanie materiału przez uczniów i uwzględnianie w procesie nauczania zdolności pojmowania dzieci. Ułatwieniu opanowania materiału przez uczniów służyły częste powtórki oraz stosowanie różnych metod. Jako ulepszenia w nauczaniu proponował:

1. Nauczanie zbiorowe. Nauczyciel uczyć miał jednocześnie całą klasę, a nie jak dotychczas jednego ucznia, starać się zainteresować przedmiotem i stosować czytanie chóralne.

2. Katechezę. Metoda ta polegała na sprawdzeniu wiadomości za pomocą odpowiednich pytań. Odpowiedzi uczniów informowały nauczyciela o stopniu rozumowego opanowania materiału. W przypadku błędnych odpowiedzi nauczyciel zadawał pytania pomocnicze. Zdaniem Felbigera stosując tę metodę nauczyciel lepiej poznawał zdolności uczniów, ułatwiał im proces przyswajania i korygowania pojęć oraz rozwijał uwagę.

3. Metodę literalną. Polegała ona na zapisie przeznaczonych do pamięciowego opanowania zdań w postaci pierwszych liter poszczególnych wyrazów. Czynność tę wykonywał nauczyciel w obecności uczniów w następujący sposób. Wymawiał dane zdanie powoli, głośno i wyraźnie i jednocześnie pisał na tablicy litery, które pokazywał uczniom. W ten sposób miał ich przyzwyczajając do uważnego słuchania i kojarzenia wyrazów z zapisem. Powtarzał on dane zdanie kilkakrotnie (3—4 razy), następnie kazał je powtarzać dzieciom. Uczniowie powtarzali zdanie najpierw korzystając z zapisu na tablicy, a potem z pamięci. Zdaniem Felbigera metodę literalną można stosować we wszystkich szkołach i przy nauce wszystkich przedmiotów. Jako zalety tej metody podawał szybsze i łatwiejsze opanowanie wiadomości przez uczniów oraz rozwój pamięci uwagi i wyobraźni.

<sup>35</sup> *Ibidem*, s. 21—22.

<sup>36</sup> *Ibidem*, s. 32.

4. Stosowanie tabel lub tzw. metody tabelarnej. Polegała ona na ujęciu całego materiału przeznaczanego do pamięciowego opanowania w postaci tabel, drukowanych lub sporządzanych przez nauczyciela. Tabele zawierały podstawowy materiał z danego przedmiotu uporządkowany według toku dedukcyjnego i odpowiednio przedstawiony graficznie. Tabela zaczynała się zwykle od definicji przedmiotu, po czym następował zapis głównego zagadnienia w postaci zdania rozwiniętego informującego o treści, pod nim zaś było zdanie wyjaśniające. Porządek ten powtarzał się w całej tabeli. Stosowane oznaczenia graficzne stanowiły cyfry rzymskie dla zagadnień i arabskie lub litery dla wyjaśnień. Były to tabele bez użycia nawiasów. Gdy tabela składała się z kilku części, wówczas te same wiadomości były powtórzone w następującym układzie graficznym. Przed nawiasami klamrowymi znajdowały się zagadnienia, a za nawiasami wyjaśnienia. Oznakowanie graficzne było nie zmienione. Jeżeli tabela zawierała trzy części, to w ostatniej powtarzano zapis wiadomości przy użyciu metody literalnej z zastosowaniem nawiasów klamrowych. W ten sposób w tabeli były trzykrotnie powtarzane wiadomości. W zaleceniach dla nauczycieli dotyczących sporządzania tabel polecał Felbiger, aby wiadomości pokrewne znajdowały się obok siebie, by nie wypisywać na tablicy więcej materiału, niż można przerobić w trakcie jednej lekcji, unikać zbyt drobiazgowego dzielenia materiału na poddziały. Odnośnie do stosowania tabel zalecał, by nauczyciel starał się o stopniowe i logiczne opanowanie materiału przez uczniów, przypominał im ciągle reguły i definicje, a następnie polecał wykonywać odpowiednie działania<sup>37</sup>. Celem dobrej realizacji materiału nauczania nauczyciel winien nie tylko znać dobrze wymienione metody, lecz przygotowywać się dokładnie do każdej lekcji. Przygotowanie obejmowało zdanie sobie sprawy z mogących wystąpić trudności, wyszukanie odpowiednich środków zaradczych oraz dokonanie wyboru odpowiednich metod nauczania<sup>38</sup>.

W swej pracy zwracał Felbiger uwagę nauczycieli na konieczność zapewnienia uczniom odpowiednich warunków podczas lekcji. Przed przyjściem do uczniów na lekcję powinien usunąć z izby szkolnej własne dzieci lub zorganizować im zabawę, by nie przeszkadzały w nauce<sup>39</sup>. W tym zaleceniu nie będzie nic dziwnego, gdy przypomnę, że nierzadko w Prusach nauka szkolna odbywała się w braku oddzielnych na ten cel pomieszczeń w mieszkaniu nauczyciela. Jedną z zasług Felbigera było postawienie w regulaminie z 1765 r. postulatu zabezpieczenia nauczycielowi i uczniom odpowiednich warunków pracy i oddzielenia izby szkolnej od mieszkania nauczyciela. Jak widać z przytoczonego zalecenia, postu-

<sup>37</sup> *Ibidem*, s. 510—518.

<sup>38</sup> *Ibidem*, s. 525—530.

<sup>39</sup> *Ibidem*, s. 516.

lat ten nie był zrealizowany jeszcze w trzy lata po ogłoszeniu regulaminu.

Odrębną grupę stanowią zalecenia wychowawcze. W wychowaniu akcentował zgodnie z zaleceniami władz szkolnych rozwój pobożności u uczniów. Stąd pierwsze miejsce w nauczaniu zajmowała religia. Celem umocnienia pobożności lekcje zaczynały i kończyły się modlitwą. Ponadto nauczyciel miał kształcić u uczniów pracowitość i dobre nawyki. Zalecane metody wychowawcze to znane i stosowane powszechnie nagrody i kary. Karę cielesną uważał za ostateczny środek<sup>40</sup>. Dawane przez Felbigera wskazówki wymierzania kar cielesnych są prymitywne. Przypominał nauczycielowi, by nie szarpał uczniów za włosy, nie bił kułakiem po twarzy i w okolicy serca, bić należy różgą po siedzeniu i plecach<sup>41</sup>. Rady te świadczą o niskim poziomie nauczycieli, dla których był przeznaczony poradnik. Z innych zaleceń wychowawczych należy wymienić postulat łagodnego i jednakowego traktowania wszystkich uczniów, dawania dzieciom dobrego przykładu i konieczność zdobycia zaufania uczniów.

Postępowe i bardziej od Felbigerowskich oryginalne wskazówki dla nauczycieli ludowych dawał w swych pracach Fryderyk Eberhard Rochow. Racjonalista, żywo interesował się oświatą ludu. Zorganizował w Reckhan wzorową szkołę ludową, wprowadził do jej programu nowe przedmioty nauczania: wiadomości ogólnie użyteczne, które zawierały treści z zakresu przyrody i geografii oraz ćwiczenia w mówieniu i myśleniu. Domagał się podniesienia pozycji nauczycieli ludowych, przyznania im odpowiedniego uposażenia, w wysokości minimum 100 talarów rocznie. Przeciwstawiał się zatrudnianiu rzemieślników i służących jako nauczycieli<sup>42</sup>. Warunkiem podniesienia poziomu szkół ludowych było jego zdaniem odpowiednie przygotowanie nauczycieli. W tej dziedzinie miał pewne praktyczne osiągnięcia. Jako kierownik seminarium nauczycielskiego w Halberstadt wykształcił nauczycieli przyczyniających się do podniesienia poziomu oświaty na wsi. Wskazówki dla nauczycieli zawarł w poradniku pt.: *Handbuch in katechetischer Form für Lehrer die aufklären wollen und dürfen* (Podręcznik w formie katechetycznej dla nauczycieli, którzy chcą i mogą oświecać). Wydany w 1783 r. poradnik zawierał 4 rozdziały, w których omawiał cel, środki, tok i metody nauczania. Po raz pierwszy w literaturze pedagogicznej spotykamy tutaj definicję nauczyciela. Jest ona całkowicie zgodna z duchem filozofii Oświecenia gloryfikującej rozum. „Nauczyciel — według Rochowa — to człowiek, którego zadaniem jest pomagać innym, żeby byli w stanie prawidłowo używać swych zdolności, innymi słowy — jak się wyrażał — nauczyciele mają

<sup>40</sup> *Ibidem*, s. 515.

<sup>41</sup> *Ibidem*, s. 526.

<sup>42</sup> F. Rochow, *Versuch eines Schulbuchs*, [w:] F. Rochow, *Ausgewählte Schriften*, b.m.ir., s. 273—274.

pomagać, by ci, którzy urodzili się rozsądnymi, stali się rozumnymi ludźmi<sup>43</sup>. Ostatecznym celem pracy nauczycielskiej jest rozwój umysłowy uczniów i przekazanie im wiadomości przydatnych w życiu<sup>44</sup>. Zaliczał do nich język ojczysty, wiadomości z anatomii i fizjologii człowieka, naukę o zachowaniu zdrowia, umiejętność czytania, pisania i rachunków oraz religię. Wiadomości te były jego zdaniem koniecznie potrzebne wszystkim ludziom, niezależnie od ich przynależności stanowej<sup>45</sup>.

Z wskazówek dydaktycznych Rochowa na uwagę zasługują postulaty dostosowania metody nauczania do wrodzonych zdolności dziecka, uprzyjemniania nauki oraz wykorzystywania naturalnej ciekawości i popędu dziecka do działania<sup>46</sup>. Szczegółowe wskazówki dotyczące prowadzenia lekcji przypominają zalecane przez Rousseau nauczanie okolicznościowe. W trakcie tak prowadzonych zajęć nauczyciel miał kształcić i rozwijać u dzieci zdolność obserwacji, wzbogacać słownictwo dziecka i jego wiedzę o otaczającej rzeczywistości<sup>47</sup>.

Zagadnienia wychowania moralnego przedstawiał Rochow w pracy pt. *Über den Nationalcharakter durch die Volksschulen (O narodowym charakterze dzięki szkołom ludowym)*. Wyjaśniał w niej znaczenie i rolę szkoły ludowej w kształtowaniu świadomości narodowej i ukazywał nauczycielom podstawowe obowiązki wychowawcze. Zalecenia, jakie dawał w tym zakresie, pozbawione są elementów wychowawczych — są właściwie tresurą. Nauczyciel miał przyzwyczajać ucznia do bezwzględnej posłuszeństwa, a powody swego postępowania miał tłumaczyć uczniowi wyjątkowo — jako nagrodę. Momentem łagodzącym tę bezwzględną tresurę było zalecenie dokładnego przemyślenia rozkazu wydawanego uczniom<sup>48</sup>. Przejawem liczenia się z psychiką dziecka było zalecenie, by nauczyciel posługiwał się rozkazami zrozumiałymi dla dziecka i przedstawiał mu natychmiastowe skutki złego postępowania<sup>49</sup>. Jak widać z krótkiego przeglądu problematyki wybranych poradników dla niemieckich nauczycieli, reprezentowany w nich ideał nauczyciela był odzwierciedleniem panujących stosunków w szkolnictwie. Postulowane w nich metody i środki ulepszenia procesu nauczania miały wiele braków. Sprzyjały jak Felbigerowska metoda literalna i tabele mechanicznemu opanowywaniu wiadomości. Zalecane przez Rochowa metody wychowania umysłowego były w swej istocie ćwiczeniami w mówieniu i nie dawały na-

<sup>43</sup> R. Rochow, *Handbuch in katechetischer, Form für Lehrer die aufklären wollen und dürfen*, [w:] F. Rochow, *Ausgewählte...*, s. 96.

<sup>44</sup> *Ibidem*, s. 100.

<sup>45</sup> *Ibidem*, s. 102.

<sup>46</sup> *Ibidem*, s. 107.

<sup>47</sup> *Ibidem*, s. 107—108.

<sup>48</sup> R. Rochow, *Über den Nationalcharakter durch die Volksschulen*, [w:] F. Rochow, *Ausgewählte...*, s. 76.

<sup>49</sup> *Ibidem*, s. 77.

leżytego opanowania materiału nauczania. Były one za trudne do realizacji przez ówczesnych nauczycieli ludowych, którzy nie zawsze posiadali odpowiednie przygotowanie rzeczowe i dydaktyczne.

Na zakończenie należy podkreślić występujące jedynie w polskim poradniku nowoczesne ujęcie ideału nauczyciela i wyakcentowanie społecznej i oświatowo-kulturalnej działalności nauczyciela w środowisku. W żadnym z omawianych poradników niemieckich nie spotykamy postulatów społecznego uznania dla pracy nauczyciela ani konieczności współpracy szkoły z domem. Omawiane poradniki przewyższa praca Piramowicza głębokim zrozumieniem psychiki dziecka oraz postulatem wyzwania aktywności uczniów na lekcji i kształtowania uczuć społecznych. Wymienieni autorzy akcentują bardziej w wychowaniu momenty religijne, jak zaleca Felbiger, czy rozumowe, jak to czyni Rochow. Uznanie dla pracy nauczyciela, jakie przebijają z kart *Powinności*, jest wyjątkowym zjawiskiem w ówczesnej literaturze pedagogicznej. Było ono wyrazem stosunków panujących w ówczesnej Polsce. Zabiegi Komisji Edukacji Narodowej wokół podniesienia prestiżu społecznego nauczycieli były znane i cenione za granicą. Świadczy o tym wypowiedź niemieckiego geografa Antoniego Büschinga na łamach czasopisma „Bibliothek für Lehrer und Erzieher” („Biblioteka dla nauczycieli i wychowawców”) z 1784 r., w której pisał: „Nie znam żadnego z państw europejskich, z wyjątkiem państw polskich i litewskich, w którym państwo uznałoby sprawę wychowania młodzieży za swoją i tak wielką opieką otaczało stan nauczycielski udzielając jego przedstawicielom cennych nagród”<sup>50</sup>. Jak wiadomo, Komisja stworzyła odrębną grupę zawodową — obejmującą nauczycieli szkół wszystkich stopni. W żadnym innym państwie nauczyciel nie cieszył się takim zaufaniem władz i nie był otaczany taką opieką jak w Polsce. W Prusach nauczyciel ludowy był osobą jeśli już nie pogardzaną to zaledwie tolerowaną w środowisku, ze względu na brak odpowiedniego wykształcenia i niskiego wynagrodzenia.

Reasumując powyższe rozważania należy stwierdzić, że nowoczesność polskiego poradnika dla nauczycieli polega na wyakcentowaniu roli i działalności kulturalno-oświatowej w środowisku, uwzględnieniu postulatów współpracy szkoły z domem, przeciwstawianiu się tresurze oraz zaleceniu takiego wychowania ucznia, by dobro było dla niego zawsze oczywiste. Te momenty świadczą nie tylko o ideowej przewadze polskiego poradnika nad pracami niemieckich autorów, lecz także stanowią o jego nieprzemijającej wartości. Piramowicz jak żaden z ówczesnych pedagogów w zakresie wychowania moralnego umiał łączyć łagodność i zyczliwość z mądrością pedagogiczną.

---

<sup>50</sup> *Bibliothek für Lehrer und Erzieher*, hrsg. v. J. Ross, Giessen 1784, Bd. 2, s. 182.

МАРИАННА КРУПА

„ОБЯЗАННОСТИ УЧИТЕЛЯ” ГЖЕГОЖА ПИРАМОВИЧА И ПОСОБИЯ ДЛЯ  
УЧИТЕЛЕЙ НАРОДНЫХ ШКОЛ ИГНАЦА ФЕЛЬБИГЕРА И ФРИДРИХА  
ЭБЕРГАРДА РОХОВА

## Содержание

Эпоха Просвещения, ознаменовавшаяся ростом интереса монархов и правительств к вопросам народного образования, создала благоприятные условия для развития педагогической литературы и, в частности, разработки методических пособий для учителей народных школ. На примере нескольких вышедших в этот период книг: „Обязанностей учителя” Гжегожа Пирамовича, „Methodenbuch” (1774), „Eigenschaften, Wissenschaften und Bereuege rechtschaffener Schulleute” (1768) Игнаца Фельбигера и „Handbuch in katechetischer form für Lehrer die aufklären wollen und dürfen” (1783) Фридриха Эбергарда Рохова, выявляется зависимость педагогических теорий эпохи Просвещения и постановки вопросов народного образования от политического и общественного климата в разных странах. Вышеназванные работы посвящены вопросам методики преподавания, объему знаний для народа, личностным свойствам учителей, а также вопросам образования учителей и их общественной роли.

В трудах Фельбигера ставится цель воспитания послушного и религиозного подданного. Подчеркивая ценность взглядов Фельбигера по методическим вопросам обучения, нельзя не отметить катехизацию и рутинность процессов обучения и воспитания („дрессировку учеников”). Рохов выступает с более прогрессивными и самобытными взглядами. В частности, его книга „Über den Nationalcharakter durch Volksschulen” содержит ряд интересных высказываний о значении и роли народных школ в формировании национального сознания. Особое место отводится в трудах Рохова детской психике. Наиболее современный подход к роли народного учителя, значению его культурной деятельности в общественной среде и вопросам совместной работы родителей со школой проявляется в учебнике Г. Пирамовича. Психологические и педагогические воззрения Пирамовича тесно связаны с деятельностью Эдукационной комиссии.

Перевела Татьяна Клёнович

MARIANNA KRUPA

LES DEVOIRS D'UN INSTITUTEUR DE GRÉGOIRE PIRAMOWICZ ET LES  
MANUELS POUR LES INSTITUTEURS DES ÉCOLES PUBLIQUES  
D'IGNACE FELBIGER ET DE F. EBERHARD ROCHOW

## Résumé

Le siècle des Lumières a attiré l'attention des dirigeants et des gouvernements sur les problèmes de l'enseignement à donner au peuple et il a simultanément apporté une nouvelle littérature pédagogique parmi laquelle se trouvaient les manuels destinés aux instituteurs travaillant avec le peuple. On peut juger à quel point la pensée des Lumières en matière de pédagogie était mêlée aux problèmes de l'enseignement divulgué au peuple et ceci en relation étroite avec les conditions politiques et sociales des pays, en prenant exemple sur les livres tel celui de Grégoire

Piramowicz Powinności Nauczyciela — (*Les devoirs d'un instituteur*) 1787 ou le *Metodenbuch* (1777), *l'Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeuge rechtschaffener Schulleute* (1768) d'Ignacy Felbiger et le *Handbuch in katechetischer Form fur Lehrer die aufklaren wollen und durfen* (1783) par E. Eberhard Rochow. Ces livres contiennent des indications méthodologiques qui concernent l'enseignement, ils discutent le rayon de connaissance du peuple, ils mettent en avant des postulats attachés à la personnalité; l'éducation et la fonction de l'instituteur public dans la société.

Les manuels de Felbiger avaient pour but d'aider à éduquer l'homme du peuple en un brave hère, soumis, obéissant et croyant. Aussi, parallèlement à une partie de grande valeur qui traite des méthodes d'enseignement, on y trouve des puissants éléments religieux et beaucoup de dressage là où il devrait être question d'éducation. Les conseils aux instituteurs populaires de Rochow sont plus progressistes et plus originaux. Rochow s'est occupé également de la signification et du rôle de l'école publique dans la structuration de la conscience nationale. Mais c'est le manuel de Piramowicz qui apporte la conception la plus moderne de l'idéal de l'instituteur populaire et surtout du rôle de son travail dans le milieu ainsi que de la collaboration de l'école avec les parents. Les opinions psychologiques et pédagogiques de Piramowicz, la place très importante qu'il accordait à l'instituteur, sont étroitement liées à l'activité et à la direction générale des travaux de l'Education Nationale.

Traduit par Anna Karp